

ФАУНА ТА ПОШИРЕННЯ ПЕРЛІВНИЦЕВИХ (MOLLUSCA: BIVALVIA: UNIONIDAE) ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Наводяться дані по поширенню і деяких елементах екології молюсків родини Unionidae в найголовніших водотоках басейнів Прип'яті, Середнього Дніпра, Сіверського Дінця, верхнього Дністра, Сану, Західного Бугу. Проведено порівняльний аналіз їх фауни перлівницевих за допомогою індекса Чекановського-С'єренсена.

Двостулкові молюски родини Unionidae широко розповсюджені в водоймах України. Вони відіграють велику роль в кругооберті речовин та енергії у гідроценозах, беруть участь в процесах самоочищення природних вод, є невід'ємним компонентом харчових ланцюгів складних екосистем.

Перлівницеві давно стали об'єктом наукових досліджень на Україні. Вивченням їх поширення, біології, екології займалось чимало вітчизняних дослідників у різних регіонах України. Дослідження малакофауни Вінниччини проводили Д. Белінг [1] та М. Кирпиченко [2], а степової зони Південно- Східної України – П. А. Журавель [3], М. А. Загубиженко та І. П. Луб'янов [4]. Вивченням фауни перлівницевих Західної України та Карпат займалися Г. С. Іванчик [5] та І. Д. Шнарович [6]. Фауну Unionidae з Центральної України доосліджували М. М. Коротун [7], В. В. Іванців [8], а її південних регіонів - Ю. М. Марковський [9], А. Я. Слободяник [10], А. П. Стадніченко [11].

Незважаючи на цей далеко не повний перелік малакологічних досліджень, на питанні видового складу фауни перлівницевих України поки що не можна ставити крапку. По-перше, систематика Unionidae за останні два десятиліття зазнала докорінного перегляду [12], [13]. У світлі нової ревізії родини багато видів, які раніше вважалися "добрими", виявились збірними. Через це, знайомлячись із роботами більшості давніших авторів, часто неможливо зрозуміти, які саме види досліджувалися ними. Найбільш фундаментальною публікацією, в якій видовий склад перлівницевих України відповідає новій системі, є монографія А. П. Стадніченко [13]. В ній наведено відомості про морфофізіологічні особливості уніонід, їх екологію, особливості поширення у водоймах України. По-друге, за останні роки внаслідок антропогенного забруднення гідромережі в річкових екосистемах регіону відбулися серйозні зрушення, що спровокували збіднення малакофауни як в якісному, так і в кількісному відношеннях. Усе це свідчить про актуальність обраного напрямку дослідження. Доцільність його проведення підкреслюється ще й тим, що протягом останнього десятиліття ці молюски стали об'єктом дослідження лише в одному регіоні України – на Центральному (Житомирському) Поліссі [14], а на інших її теренах не досліджувались.

Матеріал і методика. Матеріалом послужили власні збори автора за період 1997-1999 років із басейнів Прип'яті, Середнього Дніпра (ліві та праві його притоки), Сіверського Дінця, верхнього Дністра, Сану, Західного Бугу. Загалом зібрано і проаналізовано близько 1,5 тис перлівницевих 17-ти видів з 33 пунктів збору, розміщених на теренах Житомирської, Рівненської, Львівської, Харківської, Полтавської та Київської областей. Молюсків збирали вручну. В місцях збору визначали щільність поселення, характер донних відкладів, швидкість течії, каламутність води, глибину знаходження тварин. При видовій діагностиці молюсків користувались конхіологічним методом, зрідка застосовували компараторний метод [15].

Результати та обговорення. У водоймах України за літературними відомостями [13], родина Unionidae представлена 22 видами, що належать до 5 родів трьох підродин - Unioninae (12), Anodontinae (7), Pseudanodontinae (3). З них нам вдалося виявити 17 видів - Unioninae (10), Anodontinae (5), Pseudanodontinae (2). Видовий склад перлівницевих водойм, де проводились збори, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Знахідки перлівницевих (Unionidae) у водоймах України

Водойма	Місце збору	Видовий склад Unionidae
1	2	3
Середній Дніпро		
Ворскла	Полтава	Unio rostratus rostratus, U.pictorum, U.conus, Colletopterum piscinale, Anodonta cygnea
Коломак	Полтава	U.pictorum, U.conus, C.piscinale, A.cygnea
Рось	Б.Церква (К)	U.pictorum, U.conus, U.r.rostratus, U.tumidus, C.piscinale, A.stagnalis, A.zellensis
	Сквира (К)	U.pictorum, U.conus, C.piscinale, A.stagnalis
Протока	Б.Церква (К)	U.pictorum, U.conus, U.tumidus, C.piscinale, A.stagnalis
1	2	3
Тетерів	Житомир	U.pictorum, U.conus, U.tumidus, U.r.rostratus, U.r.gentilis, C.piscinale, A.stagnalis
	Зарічани (Ж)	U.pictorum, U.conus, U.tumidus, C.piscinale, A.stagnalis
	Тетерівка (Ж)	U.pictorum, U.conus, U.tumidus, U.r.rostratus, U.r.gentilis, C.piscinale, C.ponderosum

	Денеші (Ж)	U.r.rostratus, U.conus, U.tumidus, C.ponderosum
	Силікатний кар'єр м.Житомира	U.conus, C.piscinale
Гуйва	Довжик (Ж)	U.pictorum, U.conus, U.tumidus, U.r.rostratus, U.r.gentilis, U.limosus, C.piscinale, C.ponderosum, A.stagnalis
	Пряжево (Ж)	U.conus, U.r.rostratus, U.r.gentilis, U.limosus, C.piscinale, C.ponderosum
Лісова	Бондарці (Ж)	U.r.rostratus, U.r.gentilis, U.limosus, C.piscinale
Кам'янка	Житомир	U.conus, C.piscinale
Гнилоп'ять (копаний ставок)	Гришківці (Ж)	A.stagnalis, A.cygnea, A.zellensis
Виспа	Дзержинськ (Ж)	U.conus, U.r.rostratus, C.piscinale
Праві притоки Прип'яті		
Случ	Новоград-Волинський (Ж)	Batavusiana nana, B.musiva, B.fuscula, U.conus, U.r.rostratus, C.piscinale
	Кикова (Ж)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, U.tumidus, U.conus, U.pictorum, U.r.rostratus, C.piscinale, C.ponderosum
Церем	Пилиповичі (Ж)	U.tumidus, U.conus, C.piscinale, C.ponderosum, A.stagnalis, A.zellensis
Норинь	Овруч (Ж)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, U.conus, U.r.rostratus, C.piscinale
Уж	Коростень (Ж)	B.nana, B.musiva, U.conus, U.r.rostratus, C.piscinale
	Ушомир (Ж)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, Pseudanodonta complanata complanata, P.kletti
	Білка (Ж)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, B.irenjensis, U.conus, U.r.rostratus, U.limosus, C.piscinale, C.ponderosum, A.stagnalis
Уборть	Кишин (Ж)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, B.irenjensis, U.conus, U.r.rostratus, P.c.complanata, P.kletti
Іква	Млинів (Р)	U.conus, U.pictorum, U.r.gentilis, C.piscinale, A.stagnalis, A.zellensis, A.cygnea, P.c.complanata
	Дубно (Р)	U.conus, U.pictorum, U.r.gentilis, C.piscinale, A.cygnea
Сіверський Донець		
Уди	Нова Баварія (Х)	B.nana, B.musiva, B.fuscula, U.conus, U.pictorum, U.r.rostratus, C.piscinale, A.cygnea, P.c.complanata
	Пісочин (Х)	B.nana, B.fuscula, U.conus, U.pictorum, U.r.rostratus, C.piscinale, A.cygnea
Західний Буг		
Західний Буг	Кам'янка-Бузька (Л)	C.piscinale
	Бузьк (Л)	C.piscinale
Вишня	Судова Вишня (Л)	C.piscinale
	Мостиська (Л)	C.piscinale
Верхній Дністро		
Верещиця	Черляни (Л)	C.piscinale
Верещиця (колані ставки)	Черляни (Л)	C.piscinale

Примітка. В таблиці прийнято наступні скорочення областей: К – Київська, Ж – Житомирська, Р – Рівненська, Л – Львівська, Х – Харківська

Видовий склад ценозів перлівницевих залежить від гідрологічних та гідрохімічних характеристик водойм, а також від особливостей рельєфу місцевості, її географічного положення, антропогенного чинника. Ми порівняли фауну перлівницевих басейнів різних річок, використавши індекс Чекановського-С'єренсена (Ics) [16]. Встановлено високий ступінь подібності малакофаун правих приток Прип'яті, що протікають на Житомирщині – Ужа, Уборті, Случа, Норині (Ics 62,5-82,3%). Дещо нижчим є значення цього показника при порівнянні з ними фауни перлівницевих Ікви (притока Прип'яті), що несе свої води по Рівненській області (Ics 35,3-46 %). Незважаючи на географічну віддаленість, у правих (Рось, Тетерів) та лівих (Ворскла, Коломак) притоках середньої течії Дніпра виявлено схожий видовий склад перлівницевих (Ics 66,7-70,6 %). Звертає на себе увагу і високий ступінь подібності фауни Unionidae басейну Сіверського Дінця (Харківська обл) з такою ж річок Прип'ятського Полісся (Ics 73,7-80%) на противагу фауні перлівницевих Середнього Дніпра (Ics 35,7-50 %). На

жаль, неможливо порівняти фауну Unionidae басейну Сану, Західного Бугу, верхнього Дністра через те, що 6 пунктів збору на Львівщині (табл. 1), належать до полісапробної зони забруднення. Через несприятливий газовий режим, велику кількість неокислених органічних речовин у воді, накопичення на дні великих кількостей в'язкого чорного мулу, ці водойми непридатні для життєдіяльності більшості видів цих молюсків. Знайдено в них лише поодинокі екземпляри *Colletopterum piscinale* – найбільш розповсюдженого виду в Україні (зустрічність 84%).

Поширення різних родів Unionidae на теренх України має свої особливості (рис. 1).

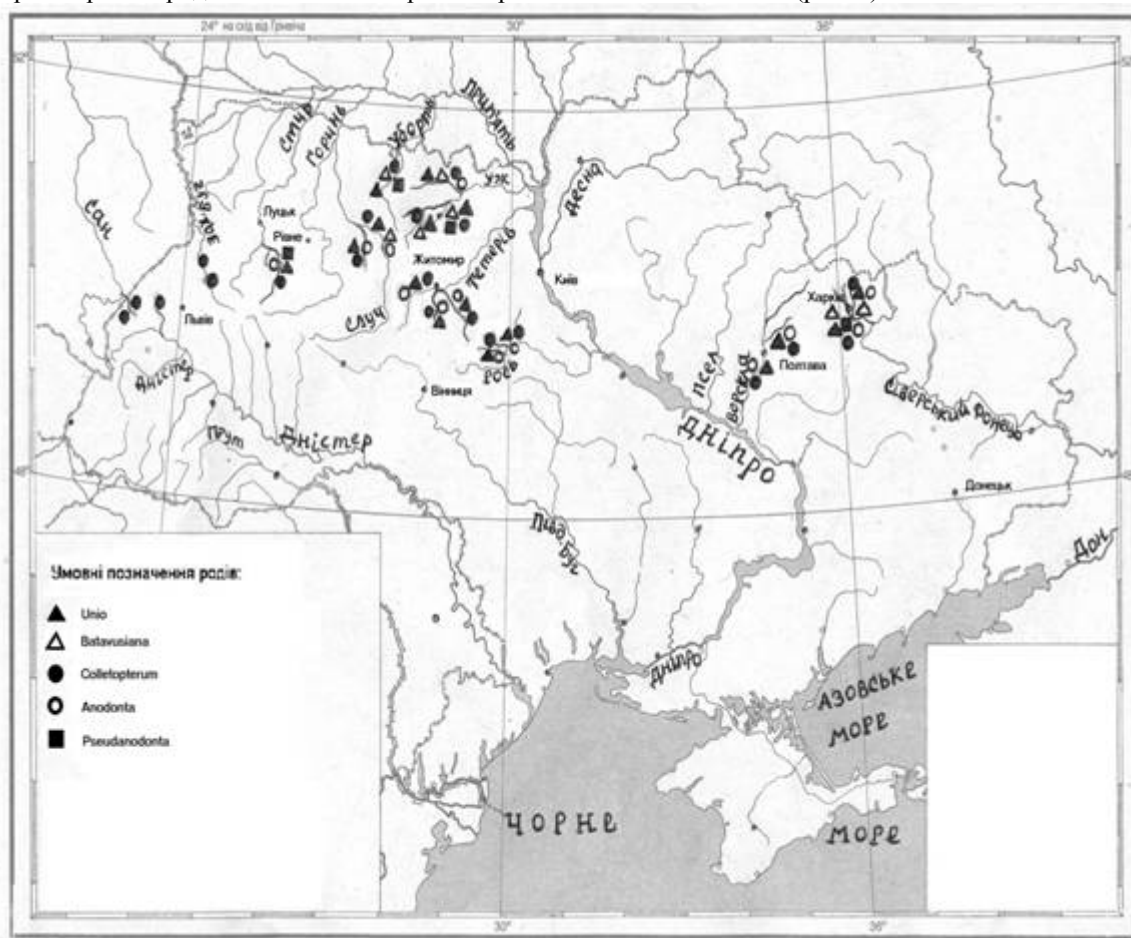

Рис. 1. Поширення молюсків родини Unionidae у водотоках України

Роди *Batavusiana* та *Pseudanodonta* відзначаються мозаїчним поширенням, як зазначалося раніше для Центрального Полісся [14]. Ці молюски переважно зустрічаються у басейнах Прип'яті та Сіверського Дінця. Вони реофільні та вимогливі до вмісту кисню у воді. Населяють біотопи піщано-мулистих, піщано-галькових, піщано-кам'янистих донних відкладів, утворених на ділянках річок з повільною та інколи середньою течією. Види роду *Pseudanodonta*, за нашими спостереженнями, заселяють прибережну зону водойм, глибоко закопуючись в мул, переважно між корінням рослин.

Молюски роду *Unio* досить рівномірно поширені по всій території України. З них найбільш розповсюдженим є *U. conus* (зустрічність 78%), а *U. limosus* зустрічається поодинокими екземплярами (Тетерів, Гуйва, Уж). У наших зборах відсутній *U. muelleri*, рідкісний та малочисельний в Україні.

Серед беззубок (Anodontinae) найбільш поширеним є один з представників роду *Colletopterum* - *C. piscinale* (зустрічність 84%), якого можна вважати євритопним видом. *C. ponderosum* та 3 види роду *Anodonta* рівномірно розповсюджені в басейнах різних річок (зустрічність 16-30%). Для видів цієї підродини характерне оселення в літоралі та субліторалі великих і малих річок, у ставках, водосховищах, де вони входять до складу пелофільних та псамо-пелофільних біоценозів при умові і наявності невеликої швидкості течії.

1. Белінг Д. Біологічна характеристика ставкових водойм Вінниччини // Журн. біозоол. циклу – 1933. - №1. – С. – 25- 87.
2. Кирпиченко М. Дно і бентичне тваринне населення ріки Південного Бугу в районі міста Вінниці //Тр. гідробіол. ст. АН УРСР. - 1937. - №14. – С. 177- 224.
3. Журавель П. А. Пресноводные моллюски юго-востока Украины // Растительный и животный мир юго-востока Украины. – Днепропетровск: изд-во Днепропетр. ун-та, 1953. – Ч.2. – С. 27- 34.

4. Загубиженко Н.И., Лубянов И. П. Роль моллюсков в донных биоценозах водоемов рыбхозов Степной зоны Украины // Моллюски. Пути, методы и итоги их изучения.- Л.: Наука, 1971. - С. - 77- 78.
5. Иванчик Г. С. Пресноводные моллюски Восточных Карпат и Прикарпаття // Моллюски. Вопр. теорет. и прикл. малакологии. - Л.: Наука, 1965. - С. 89-91.
6. Шнарович І. Д., Іванчик Г. С. Розподіл і промислові запаси двостулкових моллюсків у водоймах Прикарпаття та можливості їх використання у форелівництві // Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль- Кременець: Вид-во Кременецьк. пед. ін-ту, 1963. – С. 187- 188.
7. Коротун М. М. Донна фауна ріки Десни // Тр. гідробіол. ст. АН УРСР. – 1936, №12. - С. 3-31.
8. Иванцов В. В. К видовому составу и распределению Unionidae в низовьях Днепра // Моллюски. Их система, эволюция и роль в природе. – Л.: Наука, 1975. – С. 71- 73.
9. Марковский Ю. М. Фауна беспозвоночных низовьев рек Украины. – Киев: Изд-во АН УРСР, 1953- 1955. – Ч. 1-3. – 640 с.
10. Слободяник А. Я. Матеріали до вивчення моллюсків Нижнього Дністра і Дністровського лиману// Праці Одес. ун-ту. Сер. біол. наук. - 1957. – 147, №8. – С. 181- 185.
11. Стадниченко А. П. К характеристике пресноводной малакофауны Крыма // Моллюски. Их система, эволюция и роль в природе. – Л.: Наука, 1975. – С. 67- 68.
12. Старобогатов Я. И. Класс двустворчатые моллюски // Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР.- Л.: Гидрометеиздат, 1977. – С. 123- 152.
13. Стадниченко А. П. Перлівницеві. Кулькові. – Київ: Наукова думка, 1984.- 384 с. (Фауна України).
14. Янович Л. М. Фауна та екологія перлівницевих (Mollusca: Bivalvia: Unionidae) Центрального Полісся // Вісник Житомирського педагогічного інституту. – 1998.- №2.- С. 133- 136.
15. Логвиненко Б. М., Старобогатов Я. И. Кривизна фронтального сечения створки как систематический признак у двустворчатых моллюсков // Науч. докл. высш. шк. Биол. Науки. – 1971. - №5. – С. 7- 10.
16. Песенко Ю. А. Принципы и методы количественного анализа в фаунистических исследованиях. – М.: Наука, 1982. – 285 с.

Матеріал надійшов до редакції 02.10.99.

Мельниченко Р. К. Фауна и распространению перловицевых (Mollusca: Bivalvia: Unionidae) Северного Причерноморья.

Приводятся данные по распространению и экологии моллюсков семейства Unionidae из главных водотоков бассейнов Припяти, Среднего Днепра, Северского Донца, верхнего Днестра, Сана, Западного Буга. Приведены результаты сравнительного анализа их фауны перловицевых с использованием индекса Чекановского-Сьеренсена.

Melnychenko R.K. The Fauna and Distribution Unionidae(Mollusca: Bivalvia) of the North Black Sea Country.

Data on distribution and ecology of Unionidae mollusks from the main reservoirs of the Prypyat, the middle Dnieper, the Siversky Donets, the upper Dniestr, the San, the West Boog are given. The results of the analysis of comparing Unionidae fauna with using of Chekanovsky- Sierenson's index are presented.